

УДК 883.3.09-31

Ігор Набитович

ОБРАЗ СВЯТОГО ГРААЛЯ В ТВОРЧОСТІ НАТАЛЕНИ КОРОЛЕВОЇ

Стаття присвячена образу Святого Грааля в творчості Наталени Королевої. Аналізуються основні етапи трансформації цього образу в європейських літературах та особливості його функціонування у прозі відомої української письменниці.

Святий Грааль - один із "вічних" образів у європейських літературах. У літературній формі основні традиційні риси цього образу, пов'язані з ним мотиви постають і формуються на маргінесі, сказати б, на крайній межі канонічного життя християнської Церкви. Водночас, упродовж більш як восьми століть відбулася розлого змістова трансформація, розширення й заповнення смислового простору цього образу.

Першою літературною версією легенди про Святий Грааль була повість Кретьєна де Труа "Персеваль із Валлії, або повість про Грааль" (написана між 1181 та 1190 роками). На початкових стадіях літературного функціонування Грааль є невід'ємним елементом легенд і оповідей про пригоди й подвиги лицарів Круглого Столу. Мотив пошуку Грааля стає одним із найважливіших у лицарських романах артурівського циклу.

Уже в повісті Кретьєна де Труа є спроби опису Святого Грааля: "...Коли увійшла панна з Граалем, кімнату сповнила така велика ясність, що свічки зблідли так, як зірки й місяць бліднуть перед сонцем, що сходить...Грааль...був із найширшого золота, прикрашений дорогими каменями, найвишуканішими й найрізноманітнішими, які тільки існують на землі і в морі... [1, 529]

Постійним супутником Грааля є спис, вістря якого спливає кров. За переказами - це спис, що ним римський легіонер пробив бік розп'ятому Месії. Можливо, що легенда про Святий Грааль захопила Кретьєна де Труа своєю мальовничістю, й "розповідь концентрувалася навколо Грааля, хоча у теперішній, відомій нам версії тексту сцена з Граалем становить тільки епізод... Епізод із Граалем уже закладає формування в головних рисах форму цієї легенди" [2, 21].

У 1190-1235 рр. цей незавершений твір дістав продовження в кількох поемах французької літератури, зокрема в написаній близько 1230 року Гербертом де Монтрелем "Повісті про фіалку". В усіх цих творах тема Грааля дедалі більше насичується елементами символізму.

Розширенням і продовженням повісті Кретьєна де Труа є й поема німецького поета Вольфрама фон Ешенбаха "Парсифаль". Тут Грааль - це камінь,

наділений чудодійною силою і властивостями. Він є своєрідним рогом достатку, подає вишукані страви й напої; камінь підтримує силу хворих, а той, хто погляне на Грааль, не помре ще тиждень, хоч і буде поранений [3, 376, 470, 565]. Сила Грааля поновлюється щороку в Страстний тиждень - у ніч на п'ятницю. Камінь-Грааль зберегли небесні ангели під час війни Бога й Сатани. Час від часу на цьому священному камені з'являються написи, які провіщують долю людей, називають імена лицарів Грааля. Святий Грааль можуть бачити лише християни [3, 471-472, 478].

Ріхард Вагнер у опері "Парсифаль" (1882) вкладає в уста Льєнгріна, сина Парсифаля, розповідь про Грааль:

Є дальній край - до нього б не дійшли ви, -
І замок там, що зветься Монсальват,
І храм у ньому світло-чарівливий,
За всі скарби коштовніший стократ.
Пильнують дар найвищої святині -
Благословенно-дивний келих там.
Його принесли сонми янголіні,
А варта - незаплямлений життям.
І голуб з неба приліта щороку
Оновлювати міць, що в ньому є.
Це Грааль. І віру світлу і високу
Лицарство через нього дістає.
Хто, обраний, на службу Гралю стане
З могутнім обладунком неземним,
То перед ним загине зло омани
І смертна тьма відступить перед ним... [4].

На початку ХІІ ст. Роберт де Борон в "Історії Святого Грааля" надав образу Грааля тієї майже остаточної форми, яка, хоч і змінювалася згодом у деталях під пером інших авторів, однак мала певні константні ознаки, що постійно зустрічаються в усіх пізніших художніх варіантах. Саме цей автор поєднав образ Грааля з легендою про Йосифа з Ариматеї. Святий Грааль стає у нього чашею, яку вживав Ісус Христос під час Таємної вечері.

Найяскравіше християнські домінанти образу Святого Грааля виявилися в повісті анонімого ченця

"Пошуки Святого Грааля" (1220-1230 роки). Тут Грааль - це чаша Таємної вечері, в яку Йосиф з Ариматеї зібрав кров Спасителя після його смерті на хресті.

Наймонументальнішим, найбільшим за розміром твором про Святий Грааль є розлогий прозовий цикл повістей, відомий нам під назвою "Великий Ланселот" або "Грааль-Ланселот". Твір написаний у 1215-1235 роках. Невідомо, хто був його автором чи авторами. Перша частина циклу - "Історія Святого Грааля в Святій землі" є значним доповненням першої частини поеми Роберта де Борона. Друга й третя частини ("Мерлін", "Історія Ланселота") не містять мотивів пошуку Грааля. Четверта частина розповідає про пошуки Святого Грааля лицарями Круглого Столу. П'ята представляє трагічну смерть короля Артура.

До кінця XIII ст. остаточно завершується формування художніх оповідей про пригоди та подвиги лицарів Круглого Столу й трансформація образу Святого Грааля. XIV-XV ст. - період переказів, переробок і згасання цього циклу. Обширний компільований твір Томаса Мелорі "Смерть Артура" (X ст.) доносить нам уже сформований у творах його попередників образ Святого Грааля. Це посудина, де "зберігалася часточка крові Господа нашого Ісуса Христа, яку привіз у нашу землю Йосиф Ариматейський" [5, 66].

Літературні першоджерела та постійні інтерференції "фольклору, кельтських тем і чудес, впливів античних поетів, провансальської куртуазної еротики, середньовічної містики й французької повісті, старохристиянських легенд і крупинок прастарих азійських міфів..." [1, 427] у художніх творах артурівського циклу подосі лишаються непроясненими.

Однією з останніх, і то - сучасних трансформацій артурівських легенд і Святого Грааля є повість "L'Enchanteur" французького письменника Рене Барівеля, опублікована в Парижі 1984 р. Семантичне поле образу Святого Грааля тут дещо розширене й змінено: Грааль у Барівеля - це священний келих, у який Єва збрала кров Адама, що витекла з його боку після витягнення з нього ребра. Христос послуговувався цією чашею під час весілля в Кані й на Таємній вечері. Після смерті Ісуса Йосиф Ариматейський вивозить Святий Грааль до Британії, де він зберігається у королів-Рибалок.

На цьому священному келихові тримається рівновага всього світу. Коли вона порушується, то відновити її може тільки чистий духом лицар, котрий мусить вирушити на пошуки Святого Грааля.

В українській літературі образ Грааля з'являється в поезіях Лесі Українки та Юрія Клена. Мотиви пошуку священного келиха звучать і у вірші Михайла Ореста "Граль" (1932):

Покину для сяйва віри
Отчизнідолидаль.
І рушу в дорогу без міри
Шукати священний Граль.
Зникали в минулім роки,
Як в літі-лепети віт,
А ще не нашли мої кроки

До храму нехвильний слід.

І в думи мої і надії

Ясна заплелася печаль:

Хто скаже, де золотіє

Світич небесний, Граль?

У художній прозі Наталени Королевої цей образ з'являється у романі "Quid est Veritas?" (Що є Істина?) та неопублікованому есеї "Йосиф Ариматейський і Святий Грааль" [6].

У романі "Що є Істина?" Святий Грааль - це келих (Н. Королева пише "келех"), що його володар Персії Ваал-Тазар приніс у подарунок новонародженому Ісусові. Опис Грааля письменниця взяла з опису так званого "Баальбекського келиха", знайденого в Сирії в 1919-1920 рр.: "...Келех мав вигляд великого, обсіпаного самоцвітами яйця на золотій ніжці". Коли піднімалася верхня частина-покришка, "вирізьблений із одного суцільного смарагда посуд" втрачав "подібність до яйця. На столі... стояв зелений келех казкової квітки, вкритий росю перел, всуміш із тьмяно-сйливими "місячними самоцвітами" [7, 180, 181-182]. Сюжет твору Наталени Королевої зроджує алюзії й паралелі до циклу романів про лицарів короля Артура.

Пошуки Святого Грааля в романах Кретьєна де Труа, Вольфрама фон Ешенбаха, Роберта де Борона, "Граалі-Ланселоті" дуже часто пов'язані між собою спільним мотивом навернення до християнства і внутрішнім духовним переродженням героїв. В артурівських циклах світові світського лицарства, що його уособлює доблесний Гавейн, протиставляється християнське лицарство, головними представниками якого є Персеваль, Галаад. З усіх лицарів Круглого Столу наблизитися до Грааля було дозволено небагатьом, і лише Галаадові судилося "зазирнути у святий келих і пізнати таємницю Грааля, що її не можна висловити жодною мовою" [8, 173].

Однією з функцій образу Святого Грааля у тканині роману "Що є Істина?" є пов'язування між собою сюжетних ліній - долі героїв твору, зокрема, двох головних "лицарів Грааля" - Марії Магдалини й прокуратора Юдеї Понтія Пилата. Зустріч із священним келихом змінює долю Магдалини. Йдучи за його покликом, вона залишає розкішне й заможне життя гетери і мандрує зі Святим Граалем у Прованс, де переховує його на горі Монсальват. Для головного героя твору "Що є Істина?" Пилата пошук Грааля пов'язаний, як і в Марії Магдалини, зі своєрідною ініціацією, переходом (кажучи словами Мірчі Еліаде) зі стану profanum у стан sacrum. Алюзії до покликання лицарів Круглого Столу звучать у мріях вигнанця-прокуратора: "...З'явилася мета в його житті! ... Жити, щоб знайти келех магів, цю єдину в світі дорогоцінність! А знайшовши, Пилат не пожаліє всього свого майна, всіх своїх сил, щоб навіки забезпечити келех... Вкупі з Йосифом Ариматейським спорудять вони в неприступних горах нездобутну схованку для святого келеха..."

Будуть при ньому сходитися "охоронці келеха", що про них згадував Ариматейський. Сходитимуть-

ся за столом круглої форми (виділення наше - І.Н.), щоб не можна було нікому "сісти вище", або "нижче"... [7,401].

У пошуках Святого Грааля Понтій Пилат гине. Але за кілька днів його повертає до життя Лазар, котрого колись воскресив Месія. Понтій Пилат стає святим Маріюсом. Саме цим завершується остаточний перехід цього героя від стану profanum до стану sacrum.

Простежуючи далі аллюзії та паралелі між романами артурівського циклу та "Що є Істина?", слід наголосити, що переростання образу Грааля в образ-символ, започатковане ще Кретьеном де Труа та Вольфрамом фон Ешенбахом дістає свого яскравого продовження й у творі Наталени Королевої.

Коли через зали замку короля-Рибалки проносять Грааль, а зброносець вбігає зі списом, із вістря якого капає кров, як пише фон Ешенбах, чути крики і стогін: це все людство волає й закликає позбутися зла, бід, горя і втрат [3, 373]. Для Пилата, героя твору Н.Королевої, пошук істини поступово починає ототожнюватися з пошуком Святого Грааля. Звертаючись до Йосифа Ариматейського, Пилат каже: "...Джерело всіх терпіль лише одно: неможливість пізнати, що є істина, в чім вона й де її шукати... Вона, Йосифе, як той твій келех дорогоцінний... Така вона почесна, така таємнича, незрозуміла... І ми, шукаючи її, раз у раз плутаємо її з найрізноманітнішими речами, до неї ніяк не подібними... Не лише знайти, але навіть наблизитися до неї ми не здатні!" [7, 383].

Між образами Персевала (Парсифаля) Кретьена де Труа та Вольфрама фон Ешенбаха й образом Понтія Пилата Наталени Королевої можна побачити певну художню симетрію.

Персеваль, потрапивши до замку Грааля, не поставив питання, якого всі від нього очікували. Через це він мусив потім дуже довго шукати шляхів до замку Граа-

ля. Понтій Пилат, наляканий доносами до імператора і зламаний під тиском Синедріону, вмиває руки й віддає Спасителя на розп'яття. Потім він довго шукатиме істину й Святий Грааль, і лише воскреслий по смерті й у подобі Святого Маріюса проповідуватиме християнство.

В есеї "Йосиф Ариматейський і Святий Грааль", написаному в кінці 50-х років (тобто через два десятиліття після "Що є Істина?"), письменниця повторює деякі пояснення щодо Грааля, які вона вже давала як у самому тексті роману, так і в примітках до нього. Але в заключній частині есею Н.Королева розповідає про долю Йосифа після того, як він змушений був залишити Єрусалим і податися в мандри до Індії та Ірландії. Письменниця пише, що у персів склалася дуже поетична легенда про Йосифа Ариматейського - вони ототожнювали "смарагдовий келих" із самим Йосифом: "Смарагд на ті часи вважали за найдорогоцінніший з усіх самоцвітів, бо його було дуже важко добре відшліфувати - особливо, коли він був більший: він тріскався. А також було мало цілком чистих смарагдів, без темних або жовтавих плям, які обезцінювали цей самоцвіт... Отож, Йосифа Ариматейського прирівнювали до такого "цілком чистого смарагду" [6,8-9].

Оскільки існує легенда, що Йосиф з Ариматеї зібрав у священний келих кров Христа, то перси вірили, що "...Йосиф, мандруючи світами, "напуває" наукою Христовою ті народи, які прагнуть Істини..." [6,10].

У романі "Що є Істина?", есеї "Йосиф Ариматейський і Святий Грааль" Наталені Королевої вдалося знайти своєрідний мистецький підхід до Святого Грааля, і дати власну інтерпретацію цього "вічного" образу. Євангельські матриці його художнього трактування поглиблюються введенням в "художній обіг" роману перських, єврейських, провансальських, іспанських легенд і переказів. Себто традиційні мотиви й теми, пов'язані з образом-символом Святого Грааля, набули у її прозі нового естетичного й ідейного забарвлення.

1. *Chrétien de Troyes. Perceval z Walii czyli Opowieść o Graalu* // *Artydziela francuskiego średniowiecza.*-Warszawa: PIW, 1968.

2. *Adame A., Lermnier G., Morot-SirE. Litterature Française.* -Т. 1. - *Dés origines á la fin du XVIIIe siècle.* - Paris: Larousse, 1972.

3. *Вольфрам фон Ешенбах. Парсифаль* // *Средневековый роман и повесть.* - Москва: Художественная литература, 1974.

4. *Неопублікований переклад Ігоря Качуровського. Копія зберігається в архіві автора статті.*

5. *Мелори Томас. Смерть Артура.* - Москва: Наука, 1974.

6. *Королева Наталена. Йосиф Ариматейський і Святий Грааль.* - Рукопис цього неопублікованого есею (10 піваркушів тексту, написаних рукою письменниці) належить до частини архіву Н. Королевої та В. Королева-Старого, знайденого автором статті у Мюнхені влітку 1996 року.

7. *Королева Наталена. Quid est Veritas?* - Чикаго: Вид-во М.Денисюка, 1961.

8. *Коттилов Віктор. Легенди сивої давнини* // *Всесвіт.* - 1997.-№11-С.12.

Ihor Nabytovych

FIGURE OF SAINT GRAIL IN WORKS OF NATALENA KOROLEVA

The article is dedicated to the figure of Saint Grail in works of Natalena Koroleva and analyzes main phases of this figure transformation in European literatures and peculiarities of its functioning in the prose of famous Ukrainian authoress.